

Dvasininkų pavadinimai ir jų istorija

ALGIS RUBINAS

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

The article deals with the Lithuanian names for clergy, and their history. Among them, three layers can be distinguished: (1) older loan words, ultimately of Greek or Latin origin, but borrowed through the intermediary of other European languages (Polish, German etc.) and bearing traces of this mediation; (2) artificial loan words, created in recent times by adding Lithuanian endings to Latin stems; (3) loan translations created to replace words of foreign origin.

0. ĮVADAS

Į Lietuvą krikščionybė atėjo vėlai, kai mūsų kaimyninės tautos jau buvo krikščioniškos. Senasis lietuvių tikėjimas kilo iš amžių gilumos. Jis toks senas, kokia sena yra lietuvių tauta ir drauge kiek seni yra baltai. Baltų prokalbės metu visi baltai kalbėjo ta pačia prokalbe ir turėjo tą patį tikėjimą.

Senoji lietuvių religija buvo gamtos religija. Senovės lietuviai garbino dievus, reikšdami pagarbą ugniai, žalčiams, medžiams, saulei, mėnuliui.

Atėjus į Lietuvą krikščionybei reikėjo atsisakyti senųjų dievų ir apeigų, todėl turėjo keistis ir visa religinė leksika, nes senosios pagoniškos sąvokos netiko įvardinti naujos krikščioniškos religijos sąvokas. Senoji, pagoniška religija, pradėta laikyti demonų religija, todėl buvo atsisakyta jos apeigų o kartu ir visų religinių sąvokų. Senoji lietuvių pagoniška leksika buvo nustumta į šalį, o į jos vietą turėjo ateiti visiškai nauja krikščioniška leksika ir nauji vardai, nes nei senieji pagoniški vardai, nei senosios pagoniškos sąvokos netiko naujai religijai. Pasikrikštijęs lietuvis gaudavo naują nelietuvišką krikščionišką vardą ir turėjo dalyvauti naujose iki tol jam nepažįstamose krikščionių apeigose, kurių nežinojo nė pavadinimo. Reikėjo pavadinti svarbiausias apeigas ir tuos, kurie toms apeigoms vadovauja, todėl turėjo atsirasti krikščionių dvasininkų ir pagrindinių krikščioniškų sąvokų pavadinimai.

Šiame straipsnyje bus kalbama apie tai, kaip atsirado dvasininkų pavadinimai lietuvių kalbos religinėje leksikoje, nes su dvasininkų pavadinimais naujai pakrikštytas žmogus susidūrė pirmiausia, todėl pirmiausia reikia išsiaiškinti, kas gi yra dvasininkų pavadinimai religinėje leksikoje? Kaip ir kada atsirado lietuviški dvasininkų pavadinimai?

Kokiais keliais jie galėjo ateiti į Lietuvą? Kuo jie panašūs į kaimyninių krikščioniškų tautų dvasininkų pavadinimus ir kuo skiriasi? Dvasininkų pavadinimais laikysime tuos žodžius, kuriais pavadinami asmenys, turintys kokį nors ryšį su Dievu, ir turėdami ryšį su Dievu jie stengiasi, kad tą ryšį turėtų kuo daugiau žmonių. Didžiąją dalį šios leksikos

sudaro asmenys, turintys kokius nors šventimus arba teisėtai priimti į vienuolių luomą. Religinė leksika į Lietuvą atėjo dviem keliais. Dalis religinės leksikos atėjo per kaimynus, nes lietuviai vienokiu ar kitokiu būdu turėjo su tais kaimynais santykiauti, susidūrė su jų kalbomis, ir daugiau ar mažiau iš jų yra pasiskolinę įvairių žodžių. Vokiečiai pirmą kartą krikštijo, o lenkai – antrą, todėl, reikia manyti, dalis religinės leksikos atėjo per šias kalbas. Kita dalis religinės leksikos atėjo per bažnytinę lotynų kalbą parašytus teologijos veikalus.

Straipsnio tikslas – patyrinti, kaip religinė leksika atėjo į Lietuvą. Lyginant kaimyninių krikščioniškų tautų religinę leksiką, bus bandoma nustatyti, iš kur ir kada, kokiom sąlygom ir kaip krikščioniškoji religinė leksika pateko į lietuvių kalbą. Pagrindinis šaltinis šiam straipsniui parengti yra *Lietuvių kalbos žodynas* ir senieji raštai (katekizmai, biblijos, postilės ir senieji žodynai).

1. SENIEJI SKOLINIAI

1.1. Vieni dvasininkų pavadinimai į lietuvių kalbą atėjo seniai, o kiti yra nauji skoliniai ir dariniai. Pagoniški lietuvių dvasininkų pavadinimai netiko krikščionių dvasininkams pavadinti, todėl krikščioniška religinė leksika buvo skolinama iš Lietuvą krikštijusių tautų. Pirmą kartą lietuvius krikštijo vokiečiai, tačiau tas Lietuvos krikščioninimo darbas greitai, Mindaugui žuvus, nutrūko. Po antrojo krikšto, kuris atėjo per lenkus, buvo užbaigtas Lietuvos krikščioninimas. Kartu su krikštu pateko į Lietuvą pirmoji skolininė religinė leksika per lenkus. Tą senąją religinę leksiką vadiname senaisiais skoliniais. Prie jų pirmiausia priklausytų šventimų laipsnį turintys dvasininkai. Tai būtų diakonas, kunigas ir vyskupas. Pirmiausia reikėjo pavadinti dvasininką, aukštesnį už diakoną ir žemesnį už vyskupą, kuris turėjo palaikyti ryšius su žmonėmis ir gyventi prie bažnyčios. Jis vadovavo pamaldoms, sakė pamokslus, krikštijo, tuokė, laidojo, todėl žmonėms buvo reikalinga žinoti to dvasininko pavadinimą. Šiam dvasininkui pavadinti buvo pasirinktas vokiečių skolinys *kūnigas*, kuriam buvo suteikta antroji reikšmė. Dabar *kūnigas* reiškia tik dvasininką, bet pirminė jo reikšmė yra buvusi ‘ponas, viešpats; valdovas, kunigaikštis’. Valdovo reikšmė žodis vartotas seniausiuose mūsų rašto paminkluose, plg.: *Suštojose karalus fēmes ir Kūnigai lueiofe rodon wienon prifch wielchpati / ir prifch io Chriftu* MŽ 506. Šia reikšme skolinys vartotas: C₁ 908, KLG 24, R, MŽ, K. Senuosiuose raštuose *kūnigas* vartojamas ir katalikų ar liuteronų dvasininko, aukštesnio už diakoną ir žemesnio už vyskupą, reikšme, plg.: *Kūnigas idant makitu fmanes* MŽ 11. *TAS jra ludimas Iona / kada fiunte Szidai ilch Ierusalem Kūnigus ir Lewitas / idant ghi klaufstu / kas tu effi?* VLN EE 7 JN 1,19. Šia reikšme pavadinimas vartojamas: BB JN 18,19, BP₁ 149, DK 13, 97, 99, 68, 98, 101, 89, 100, PK 160, DP 17, 27, 50, 158, 67, 205, 65, 158, 67, 205, 322, 24, 49, 69, 95, 410, ¹SD 51, 67, 139, 172, SD 84, SP 41,73, MT 101, CHB JN 18,19, Mk 1, 44, C₁ 908, BK 22, 25, H, R, MŽ, GN Lk 10,31, JN 18,19, N, K, RtŽ, M.

Sirvydas savo žodyne *kūnigą* lotyniškai verčia jau tik ‘sacerdos’, lenk. ‘kapłan, ksiądz’, bet *kūnigė* jam reiškia ne tik vienuolino viršininkę, bet ir kunigaikštienę (lot. *principis uxor*, lenk. *księżna*).

Kadaise vartota ir trumpesnė forma *kungas*. Ši forma randama Anoniminiame katekizme AK 30, 32. Senuosiuose žodynuose randama forma *kūningas*, kuri reiškia ‘viešpatį,

valdovą, poną' N, 'kunigaikštį' R 208, K ir 'kunigą' N. Valančius *Žemaičių vyskupystėje* vartoja formą *kunegas* M. VALANČ *Ž.*, 19, 24 ir iš jo pasidarytą darinį *kunegystė*.

Latviai turi žodį *kungs* 'ponas', bet *baznīckungs* yra 'katalikų kunigas'. Prūsų Elbingo žodynyje irgi randamas *konagis* 'karalius'. Visi trys lietuviški kunigo pavadinimai, taip pat latvių ir prūsų atitikmenys yra vokiški skoliniai.

Žodis *kūnigas* yra pasiskolintas iš vid. vok. aukšt. formos *kunig* 'karalius', kurią dabar atitinka vokiečių *König* 'karalius'. Vid. vok. aukšt. *kunig* yra kilęs iš germ. **kuningaz* 'karalius': sen. vok. aukšt., sen. saksų *kuning*, sen. anglų *cuning* (dabar *king*). Antrame ar trečiame amžiuje iš germ. **kuningaz* suomia ir estai yra pasiskolinę savo *kuningas* 'karalius'. Iš to paties šaltinio, tik gal kiek vėliau, yra kilęs ir slavų **kunęzъ*, **kunęzъ*: rus. князь 'kunigaikštis', ček. kniez 'kunigaikštis; kunigas', lenk. ksiądz 'kunigas' (reikšmė pasikeitė dėl lot. *dominus* įtakos). Lenkai dar XVI a. *ksiądz* vadino ne tik kunigą, bet ir pasaulietinį valdovą. Lietuviai su senovės germanais nebendravo, todėl *kuningo* negalima laikyti skoliniu iš germanų prokalbės. Visiems baltams čia skoliniojai buvo vokiečiai, besibaigiant XII a. atsikraustę į Padauguvį ir kiek vėliau į Pavyslį. Vokiečių kalavijuočių ir kryžiuočių ordino broliai buvo kilę iš įvairių Vokietijos vietų ir, žinoma, jų kalboje buvo nemaža tarmiųjų skirtumų. Tie skirtumai žymu ir ano meto kronikose bei dokumentuose. XIII ir XIV a. šaltiniuose galima išskirti net keturias atmainas: *kunings*, *kuniges*, *kunges* ir *konigs*. Iš tų rašytinių variantų galima daryti išvadą, kad s. vok. aukšt. *kuning* tarimas nebuvo svetimas ir XIII a., nors to amžiaus galo Eiliiuotoji kronika vartoja tik vid. vok. aukšt. *kunig*. Rašyba taip pat liudija ir vėlesnį tarimą *kung*, *konig*. Taigi praktiškai kunigo vardas iš vokiečių galėjo būti skolinamas visomis tomis formomis. Todėl abejotina, kad ir *kungas*, ir lat. *kungs* būtų atsiradę iš *kunigo*, vėliau iškritus balsiui *i*. Kadangi lietuviai su vokiečiais visų pirma susidūrė Padauguvyje, tai galima spėti, kad iš ten apie 1200 m. pasiskolintas *kūnigas*. Fonetiškai kiek senoviškesnis *kuningas* gautas greičiau iš kryžiuočių.

Greta pavadinimo *kūnigas* senuosiuose raštuose šiam dvasininkui pavadinti randame ir *kaplanas*, todėl reikia manyti, kad žodis *kūnigas* dar nebuvo prigijęs ir visuotinai vartojamas. Tas svyravimas tarp *kaplano* ir *kunigo* labai ryškus Vileto Evangelijose ir Epistoloje. Vienur jis vartoja *kaplanas*, plg.: *Nūfidawe tada / iog eia tū kieliu kaplanas / ir ifchwidęs ghj aplenke* EE 107 (Lk 10,31); *Bet eik / ir paffirodik kaplanui* / VLN EE 27–28 (Mt 8,4); *kaplanas vardu Zachariafchus* BB Lk 1,5, BB Lk 10,31, CHB Lk 10,31, BP₁ 375 (Lk 10,31), DP 56, SP_{III} 81, KN 263, o kitur vartoja *kūnigas*: *Chriftus estī ateghięs / ieng ghis butu wiraufefil kunigas* VLN EE 51 (Hbr 9,11). Senuosiuose žodynuose vartojamos ir kitos šio skolinio formos: *kaplonas* N, MŽ 119, *kāplionas* K. Forma *kaplonas* atėjo iš lenkų kalbos, plg. lenk. *kapłan*.

Iš *kunigo* lietuviai pasidarė *kunigaiškštį*, kuris užfiksuotas jau Mažvydo raštuose, plg.: *Idant Karalems ir Kunigaikschtems pakaiju ir šandara dūtumbi Pralchom tawe ifch klaufik mus* MŽ 557 ir Vileto Evangelijose ir Epistoloje: *Nęfa ifch tawęs ateis man Kunigaigfchtis / kursai būs Wiefchpatis ant mana fmoniu Ifrahel* EE 22 Mt 2,6; *Ifch Suda priegtam iog Kunigaikschtis fchio Swieta iau apfuditas jra* EE 69 Jn 16,11. Lietuvių kalbos žodis *kunigaiškštis* pasidarytas iš žodžio *kūnigas* su priesaga *-aikštis*.

Iš pavadinimo *kunigas* kilo nemaža vedinių. Vieni šio pavadinimo dariniai priklauso vien tik katalikams arba katalikams ir protestantams, o kiti – tik protestantams. Katali-

kams ir protestantams priklauso dariniai: *kunigáuti* LKŽ_{VI} 893 'būti kunigu', *kunigāvimas* LKŽ_{VI} 893 'buvimas kunigu', *kunigbuvis* LKŽ_{VI} 893 'buvęs kunigas', *kunigēdra* LKŽ_{VI} 893 'kunigų priešas', *kunigėjimas* LKŽ_{VI} 893 'igavimas kunigo ypatybių', *kunigėti* LKŽ_{VI} 894 'igauti kunigo ypatybių', *kunigesnis* LKŽ_{VI} 894 'daugiau turintis kunigo ypatybių', *kunigyba* LKŽ_{VI} 894 'kunigybė', *kunigybė* LKŽ_{VI} 894 'kunigystė', *kunigija* LKŽ_{VI} 894 'kunigai, jų visuma'. Prie vien tik protestantams priklausančių darinių priskiriami Mažosios Lietuvos žodynuose randami dariniai: *kuniginas* LKŽ_{VI} 894 'pastorius', *kunigynė* 'buvęs kunigo ūkis', *kunigininkas* LKŽ_{VI} 894 'kunigo mokinys, rengiamas įžegnojimui', *kuniginis* LKŽ_{VI} 894 'kas kunigo pažiūrų, kunigų šalininkas', *kunigpalaikis* LKŽ_{VI} 895 'menkas kunigas', *kunigužis* LKŽ_{VI} 895 'protestantų ar liuteronų kunigas'.

Kaip patys lietuviai senų senovėje, dar būdami pagonys, iš tikrųjų yra vadinę savo kunigus, tuo tarpu tikrai nežinome. Lietuvių liaudies dainų kalboje sutinkamas *šventikas* (*Reiks maldyti šventikus, kad laikytų maldeles* JD 1228), atrodo, turėtų būti gana senas darinys: viena, šis žodis lietuvių kalboje dar vartojamas pavarde *Šventikas*, kuris visiškai sutinka su prūsų asmenvardžiu *Sventicke*. Pirmąsą šio žodžio reikšmė galėjo būti 'šventas žmogus, šventasis, šventuolis'. Matyt, sen. lietuviai, kaip ir kai kurios kitos senovinės indoeuropiečių tautos, savo tikiškinio kulto atstovus tarp ko kito bus vadinę ir nuo šventumo, pgl. sen. graikų *ἱερεὺς* 'kunigas, aukotojas, žynys, šventikas' (iš *ἱερός* 'stiprus, galingas, dieviškas; šventas, pašventas'), lot. *sacerdos* 'kunigas' (iš **sacri-dot-* 'šventadavis': *sacer* 'šventas' ir *-dot-* iš veiksmazodžio *dare* 'duoti' šaknies), rusų *священник* 'šventikas'.

Kitos krikščioniškos tautos dvasininką, aukštesnį už diakoną ir žemesnį už vyskupą, vadina įvairiai. Slavų stačiatikių kalbose, asmuo priimtas į dvasinį luomą, vadinamas *popu* (žodis vartojamas ir lietuvių kalboje), o lenkų katalikų kunigui rusai turi pavadinimą *ксендз*, kuris pasiskolintas iš lenkų *ksiądz*. Vokiečiai turi *Priester*, kuris atėjo iš bažn. lot. k. *presbyter* 'presbiteris, vyresnysis kunigas'. Į bažn. lot. k. jis atėjo iš graikų kalbos *πρεσβύτερος* < *πρεσβύτερος* 'senas, garbingas, svarbus'. Religijotyros ir tarptautinių žodžių žodynuose randame pavadinimą *presbiteris*, kuris reiškia 'pirmųjų krikščionių bendruomenės vadovas'. Kas buvo tas dvasininkas, kurį vadino *presbiteriu*, nėra aišku. Net ir dabar teologai negali pasakyti, nes nėra duomenų, kas buvo vadinama lotynišku žodžiu *presbyter*. Dabartiniai Šventojo Rašto vertėjai šį žodį į lietuvių kalbą verčia *vyresnysis*, tačiau ankstesnieji vertėjai lotynų *presbyter* į lietuvių kalbą vertė įvairiai. Bretkūno Biblijoje randame *Plebonai* (parašėte *Wirefniej*) kurie 1 TIM 5,17. Giedraitis šią vietą verčia *Kunigai, kurie gierai priweizda* 1 TIM 5,17. Chylinskio Biblijoje randame *Teprypażyfta jog Wiraufiey kurie redi gierey*. Skvireckas verčia *Gera viršininkaujantįs kunigai* 1 TIM 5,17. Latviai turi *mācītājs*. Protestantiškos bendruomenės, kad atskirtų nuo katalikų, savo dvasininką vadina *pastoriumi*.

Nors kunigas vadovavo pamaldoms, teikė sakramentus, tačiau jis negalėjo nei išventinti į kunigus, nei teikti Sutvirtinimo sakramento. Tą galėjo daryti tik aukščiausius šventimus turintis krikščionių dvasininkas, vyskupystės šventimais kunigystės pilnybę pasiekęs dvasininkas – *vyskupas*. Vyskupas valdė vyskupiją, skyrė parapijoms kunigus, sprendavo įvairius reikalus. Šia reikšme žodis randamas jau pačiuose pirmuosiuose lietuvių kalbos paminkluose: ³SD, 400, SP_I 60, 160, SP_I 285–286, SP_{II} 198, Q 182, H 163, R, R75, Mž, GN 1 TIM 3,2, FIL 1,1, KLG 160, SUT, D. POŠK, N, K, MIT VI 42, M. VALANČ, PRL_{XVII} 8, JV 1005, NS 1251 (ŠKN), J, K. BŪG.

Pavadinimo *vyskupas* šaltinis yra bažn. lotynų kalbos žodis *episcopus*, kuris yra kilęs iš graikų *ἐπίσκοπος* 'prižiūrėtojas', nes vyskupo uždavinys pirmaisiais krikščionybės amžiais buvo suprantamas tiesiogine žodžio prasme – prižiūrėti bendruomenės gyvenimą. Į lietuvių kalbą šis pavadinimas pateko per kalbas tarpininkes. Pirmiausia šį pavadinimą gavo vokiečiai, plg., s. vok. aukšt. *biscof*, vid. vok. aukšt. *bischof*. Iš vokiečių pasiskolino čekai, plg. *biskup*, o iš čekų šį pavadinimą pasiskolino ir lenkai, plg. lenk. *biskup*, *wiskup*. Per lenkų kalbą tas žodis pateko į lietuvių kalbą.

Šį krikščionišką dvasininko, turinčio aukščiausius šventimus, lietuvišką pavadinimą pagal reikšmę atitinka lenkų *biskup*, *wiskup*, rusų *енукоп* (tiesiog iš graikų kalbos), vokiečių *Bischof* (per vokiečių kalbą perimta latvių forma *bīskaps*), anglų *bishop*.

M. Mažvydo katekizme randame dabar jau gyvojoje kalboje išnykusią formą *biskupas* dvasininkui, turinčiam aukščiausius šventimus, pavadinti, plg. *Reik tadrin Bilkupas butu cžiflas jr nepatepta kuna* MŽK 29. Kiti Mažosios Lietuvos autoriai šią Biblijos vietą verčia: *Bilfkupas tur buti benutarties* VLN ENCH 39 (1 TIM 3,2); *Bet Bilfkupas tur buti benutarties* BB 1 TIM 3,2. Daukšos katalikiškoje postilėje irgi randame *bilfkupai* DP 120, 28, 59, 61, 205, 68. Evangelikų reformatų Morkūno postilėje randame *Bilfkupas* MP_{III} 82. Chylinskio Biblijoje randame vyskupo pavadinimą *užwey3detojas* CHB 1 TIM 3,2, FIL 1,1. Reikia manyti, kad tam pavadinimui atsirasti turėjo įtakos olandiško šaltinio žodis *op-siender*, kuriuo išverstas graikų *ἐπίσκοπος* 'prižiūrėtojas'.

Iš šio pavadinimo kilo nemaža vedinių, kurių reikšmės artimai susijusios su šio žodžio reikšme: *vyskupáuti* DŽ, NDŽ, LE_{IX} 275, *vyskupáuti* NDŽ 'būti vyskupu', *išvyskupáuti* NDŽ 'kurį laiką būti vyskupu', *vyskupávimas* NDŽ, DŽ¹, A 1884, 96, LE_{XI} 89, NDŽ, *vyskupýstė* Š, RŽ, DŽ, NDŽ, KŽ, Q 93, H 163, D. POŠK, N, M, L, ŠT 34, *vyskupýstė* (2) K, RTR, FRNW₁, R 75, MŽ 100, SG₁ 76, GN 1 PvTm 3,1 'vyskupo titulas ir jo užimama vieta', *výskupiškás*, -a NDŽ, KŽ, SD 14, D. POŠK, N, L, LL 8, *výskupiškás* (1) KRŠ, *výskupiškás* (1) K₁ 242, K, RTR, NDŽ 'vyskupo, vyskupui priklausantis, jam būdingas', 1 *vyskupýškis*, -ė (2) NDŽ, KŽ, D. POŠK, *vyskupýškis*, -ė (2) K, NDŽ 'gyvenantis prie vyskupo, vyskupo globojamas žmogus'.

Pirmąjį kunigystės sakramento šventimų laipsnį turintis dvasininkas negalėjo bažnyčioje atlikinėti pamaldų ir su žmonėmis diakonai nepalaikė ryšių, todėl pavadinimas *diākonas* atėjo per rašytinius šaltinius, ypač per Šventąjį Raštą. Šia reikšme žodis vartotas jau seniausiuose lietuvių kalbos paminkluose: CHB 1 TIM 3, 8–12, CHB FIL 1,1, GN 1 TIM 3, 8–12, GN FIL 1,1.

Mažvydo raštuose vietoje žodžio *diakonas* vartojami skoliniai *kaplanas* (*Kaplanai testá wenas moteis wirai* MŽK 30 1 TIM 3, 12) ir *kunigas* (*Kunigai schito budu wel3liby, ne dwile3juwei* MŽK 30 1 TIM 3, 8). Bretkūnas šią Biblijos vietą išvertė *Teipueig, Diakai turi buti cžeftingi* BB 1 TIM 3, 12. Chylinskio Biblijos ši vieta išversta *Diakoney teypag (reykia idand) butu wie3liwews* CHB 1 TIM 3, 12. Giedraičio Naujajame Testamente ši vieta yra išversta *Diakonay teipajeg giedingi* GN 1 TIM 3, 12. Kodėl Mažvydas diakonui pavadinti vartoja *kunigas* ir *kaplanas* neaišku, nes tą Šventojo Rašto vietą Mažvydas paėmė iš lotyniškojo J. Willichio katekizmo, kuriame vartojamas žodis *diaconus*.

Pavadinimo *diākonas* šaltinis yra graikų kalbos žodis *διάκονος* 'tarnas'. Iš graikų kalbos per Naująjį Testamentą jis pirmiausia pateko į lotynų kalbą, plg. *diaconus*. Iš lotynų kalbos pateko ir į liaudies lotynų kalbą ir taip atsirado *diacus*. Patekęs į bažn. lot. k.

žodis išlaikė pirmąją graikišką formą *diaconus*. Graikų kalbos žodis *διάκονος* į Europos kalbas ėjo dviem keliais: per bažnytinę lotynų kalbą ir per liaudies lotynų kalbą. Vokiečiai per liaudies lotynų kalbą pasiskolino *diacus*, plg. vok. vid. aukšt. *diaken*, o per bažnytinę lotynų kalbą *diaconus*, plg. vok. *Diakon*. Iš vokiečių šio pavadinimo abi formos *diacus* ir *diaconus* pasiskolino čekai, kur iš *diacus* atsirado *žák*, o iš *diaconus* – *diakon*. Iš čekų abi šio pavadinimo formos pateko į lenkų kalbą. Per lenkų kalbą pavadinimas atėjo į lietuvių kalbą. Pavadinimas šia reikšme išplito po visus krikščioniškus kraštus: latviai vadina *diakons*, rusai *диакон*, kuris į rusų kalbą atėjo per bažnytinę slavų kalbą iš graikų kalbos *διάκονος* (Vasmer 1964: 512). Rusai turi ir kitas šio pavadinimo formas *дьяк* ir *дьякон*. Lenkai turi *dyakon*, *diakon*, vokiečiai *Diakon*. Vokiečiai evangelikai turi kitą žodį diakonui pavadinti *Gemeindehelfer*. Šis pavadinimas, matyt, siekia pirmuosius krikščionybės amžius, kai viena iš diakono pareigų buvo vargšų ir našlių šelpimas.

Iš to paties šaltinio yra kilęs žodis *žėkas*, kuris turi dvi reikšmes: viena jų reiškia mokinį M. VALANČ: *Ei tu, žėke, žėkelį, visų žėkų mokytojų, švento rašto skaitytojų* RT. *Pasakyk, žėkelį, kas dangių girdėt?* LTR (ROD). *Esmi žėko mokytojas, švento rašto pildytojas* LMD (TVR); kita reiškia ‘kunigo patarnautojas per mišias’ MŽ 494: *Kadda Ponas Dievas ira garbinams schwentomis giefmelemis, tada ir ghie drauge su fjekeleis tur giedoti* BP II 357; *Po tam Kunigas alba žėkelei tur gedoti* MŽ 500. Atrodo, kad Mažvydas bando sugrąžinti ankstesnę diakono reikšmę – atlikinėti pagalbinį darbą bažnyčioje. Pavadinimas *žėkas* randamas jau senuosiuose raštuose ¹SD 208, Q 465, SUT, N, RtŽ, M. Žodžio šaltinis yra liaudies lotynų kalbos žodis *diacus*, kuris yra gr. *διάκονος* trumpinys. Skolinys *žėkas* į lietuvių kalbą atėjo per lenkų kalbą, plg. *žak* ‘studentas’. Lenkai šį žodį pasiskolino iš čekų, plg. *žák* ‘mokiny’. Iš lenkų žodį pasiskolino rusai, plg. rus. *жак* ‘katalikiškos mokyklos mokiny’ ir ukrainai, plg. ukr. *жак* ‘bursokas, seminaristas, dvasinės seminarijos auklėtinis’.

1.2. Įvedus krikščionybę reikėjo pavadinti naujai atsiradusias kunigų pareigas, todėl prie senųjų skolinių priskirtini dvasininkų pavadinimai, kurie pavadina dvasininkus pagal jų pareigas. Pirmiausia reikėjo pavadinti parapijos valdytoją, kuris privalėjo palaikyti ryšius su žmonėmis ir turėjo gyventi prie bažnyčios. Parapijos valdytojui pavadinti buvo pasirinktas per lenkus atėjęs skolinys *plebōnas*, kuris buvo vartojamas iki XVII a. Šį pavadinimą randame BB Sk 31,31, BP 1, DP 388, 366, 299, ¹SD 123, ³SD 114.

Forma *plebōnas* atėjo per lenkų kalbą, plg. *pleban*. Lenkai šį žodį gavo greičiausiai iš čekų kalbos, plg. ček. *pleban* ‘kaimo klebonas’, o čekai iš bažn. lotynų kalbos (FRNW)¹. Mažvydas parapijos valdytojui pavadinti vartoja dvi formas: *plebōnas* MŽ 11, 95, 556 ir *plebanas* MŽ 11. Žodis *plebonas* randamas ir Vileto Enchiridione *Catechismus mafas / dæl pafpalitu Plebonu ir Koznadiju* VLN ENCH 1, *Margarita theologica* pirmą kartą pasirodo forma *Klibonas* MT XIX, kartais šalia *Klibonas* vartojama ir *plebōnas*.

Nuo XVII a. antrosios pusės raštuose visuotinai įsigali lytis *klebōnas*. Kadangi XVI a. lenkų kalba šalia *pleban* turėjo ir lenk. dial. *kleban*, tai Lietuvoje vietoj žodžio *plebonas*

¹ Salys (1985: 280) mano, kad lietuvių *plebōnas*, *klebōnas*, *klibōnas* kirkio vieta sutinka su gudų *plebán*, *klebán*, *klibán*, tai gūdai bus greičiausiai tarpininkavę mums skolinantis žodį *klebōnas*, nes jei būtų skolina tiesiai iš lenkų, turėtų būti *klēbonas*.

įsigalėjo *klebōnas*. Šia reikšme žodis vartotas jau seniausiuose lietuvių kalbos paminkluose: KLG 158, LEX 133, B, R, MŽ, GN Mt 12,5. Iš vėlesniųjų šio pavadinimo šaltinių minėtini K, M, J, RtŽ.

Iš šio pavadinimo kilo nemaža ir kitų religinės leksikos pavadinimų. Vieni šio pavadinimo dariniai priklauso vien tik katalikams arba katalikams ir protestantams, kiti – tik protestantams. Katalikams ir protestantams priklauso dariniai: *klebonáuti* LKŽ_{VI} 21 'būti klebonu', *paklebonáuti* LKŽ_{VI} 21 'kiek, kurį laiką klebonauti', *praklebonáuti* LKŽ_{VI} 21 'išbūti kiek laiko klebonu', *klebonāvimas* LKŽ_{VI} 21 'buvimas klebonu', *kleboniētis* LKŽ_{VI} 22 'klebonijos gyventojas', *klebonỹstė* LKŽ_{VI} 22 'buvimas klebonu, klebono vieta'. Prie vien tik protestantams priklausančių darinių priskiriami Mažosios Lietuvos žodynuose randami dariniai: *klebonáitis* C_{II} 204, N, Q 396 'klebono sūnus', *klebonaičia* [K], N 'klebono duktė', *klebonienė* K, N, R 'klebono žmona', *klebonikė* [K], N 'klebono duktė', *kleboniškas* 'klebonui priklausantis', *klebonytis* C_{II} 204 'klebono sūnus', *klebonkà* K_{II} 115 'klebono žmona'.

Lenkų kalba šalia *pleban* dar turi *proboszcz*, per vokiečių kalbą (vid. vok. aukšt. *brobest*, vok. *Propst*) pasiskolintą iš lotyniško *propositus*. Lietuvių kalbos senuosiuose žodynuose, raštuose ir tarmėse randame iš lenkų *proboszcz* pasiskolintą parapijos valdytojo pavadinimą *prābaščius* N, [K], S. DAUK, ŽEM, ŠLN, DS, Č: *Prābaščius rašo gromatą an dzekoną, klausia rodos VoL 373; O senasis prabaštēlis dar gyvas?* SKRD.

Lotynų kalba parapijos valdytoją vadina žodžiu *parochus*, kuris anksčiau romėnams reiškė pašto stoties šeimininką. Jis už tam tikrą valstybės nustatytą mokesť turėdavo duoti butą ir išlaikymą keliaujantiems magistratams ir pasiuntiniams. Vėliau, atsiradus parapijoms (IV amžiuje), žodis ėgavo parapijos valdytojo reikšmę. Šis žodis į lotynų kalbą atėjo iš graikų kalbos *πάροχος*.

Parapijos valdytojas klebonas turėdavo vieną ar kelis pagalbininkus kunigus. Pavadinimas *vikāras* atėjo per lenkų kalbą, plg. lenk. *wikary* 'vikaras'. Žodžio *vikāras* šaltinis yra lotynų kalbos *vicarius* 'pavduotojas'. Daukšos postilėje randame šio pavadinimo formas: *Wikorius* DP 99, 247, 612, *Wikariumis* DP 203. Lenkiškoje Jokūbo Vujeko postilėje toje vietoje randame *Wikary*. Iš to matyti, kad pavadinimas buvo tiesiog perimtas iš lenkų kalbos.

Atsiradus daug parapijų, reikėjo vyresniojo kunigo, kuris prižiūrėtų parapijų grupę, būtų dekanato valdytojas. Pavadinimas *dekānas* atėjo per lenkų kalbą, plg. lenk. *dziekan* 'dekanas'. Šia reikšme žodis pirmą kartą pavartotas K. Sirvydo žodyne 'SD 97.

Pavadinimo *dekānas* šaltinis yra bašn. lot. k. žodis *decanus* 'dešimtininkas', vedinys kilo iš lot. kalbos žodžio *decem* 'dešimt'. Senovės Romoje žodžiu *decanus* buvo vadinas imperatoriaus rūmų dešimties žemesniųjų valdininkų vyresnysis. Vyresniojo kunigo reikšmę žodis bažnytinėje lotynų kalboje gavo vėliau, kai jau atsirado vyskupijų ir dešimčiai parapijų valdyti vyskupai skyrė dekanus. Per bažnytinę lotynų kalbą šis žodis išplito ir visuose krikščioniškuose kraštuose ir dabar visur reiškia kunigą dekanato valdytoją: latviai turi *dekāns*, lenkai *dziekan*, vokiečiai *Dekan* (senesnė forma *Dechant*), prancūzų *doyen* (iš jo angl. *dean*).

Katalikų Bažnyčios vadovas yra *pōpiežius*. Pavadinimas plačiai vartotas jau seniausiuose mūsų rašto paminkluose: VLN 4, DK 39, PK 206, DP 50, MTP 38, SD 241, 'SD 119, Q 68, R 274, Mž, K, RtŽ.

Pavadinimo *pópiezius* šaltinis yra bažn. lotynų kalbos žodis *papa* 'tėvas'. Į lietuvių kalbą šis pavadinimas pateko per kalbas tarpininkes. Pirmiausia šį pavadinimą gavo vokiečiai, plg. s. bavarų *papes*, s. vok. aukšt. *babes*. Iš vokiečių pasiskolino čekai, plg. *papež*, o iš čekų šį pavadinimą pasiskolino lenkai, plg. lenk. *papież*. Per lenkų kalbą žodis pateko į lietuvių kalbą (Būga 1959: 26; FRNW).

Iš šio pavadinimo kilo nemaža ir vedinių: *Pópieže* 'Anglijos protestantų bažnyčios galva moteris' DP 85, *popiežiáuti* 'būti popiežiumi' NDŽ, *popiežiāvimas* 'buvimas popiežiumi' NDŽ, *popiežijà* 'popiežiai ir jų visuma' LL 138, NDŽ, *pópiežinis* 'priklausantis popiežiui, su juo susijęs' NDŽ, *popiežỹta* 'popiežystė' DP 19, *popiežỹte* 'popiežiaus valdžia' K_{II} 104, Q 68, ¹SD 119, R 274, DP 84, *popiežifkas* 'popiežiui priklausantis, jam būdingas' DP 89, MT 75, *pópiežiškai* K, *pópiežiškis* 'priklausantis popiežiui, su juo susijęs' MT XXV.

Katalikų kunigas turėdavo darbuotis ne tik parapijose, bet atlikti liturgijos apeigas privačiose koplyčiose ar vienuolyne, būti tikybos mokytoju. Šias pareigas einantis kunigas buvo vadinamas *kapelionu*. Tai senas žodis, užfiksuotas jau K. Sirvydo žodyne *kapelonas* ¹SD 83, SD 96. Lietuvių *kapeliōnas* šaltinis yra bažn. lotynų kalbos *capellanus*.

Senuosiuose raštuose vartojamos ir kitos formos: *kapelionis* M, M. VALANČ, *kāplionas* K, *kaplonas* N, MŽ 119. Lietuviškos formos *kapeliōnas* minkštasis priebalsis atspindi lenkišką formą *kapelan*.

Pavadinimas paplitęs ir kitose kalbose, plg. vok. *Kapellan*, pranc. *chapelain*, angl. *chaplain*, lat. *kapelāns*.

Iš šio pavadinimo kilo žodžių, kurių reikšmės artimai susijusios su jo reikšme: *kapelionáuti* 'būti kapelionu', *kapelionāvimas* 'buvimas kapelionu'.

1.3. Senuosiuose raštuose vartojami dvasininkų pavadinimai reiškiantys dvasininko garbės titulą. Tokių pavadinimų turime du: vienas jų yra *kanauniņkas*. Šia reikšme žodis vartotas jau senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose S. DAUK, [K], M. VALANČ.

Senuosiuose raštuose randame ir formą *kanonykas* WP 199, KL 30, SD 83. Senasis pavadinimas *kanonykas* atėjo per lenkų kalbą, plg. lenk. *kanonik* iš bažn. lotynų kalbos *canonicus*. Į lotynų kalbą žodis atėjo iš graikų kalbos, plg. gr. κανον 'norma, taisyklė'. Pavadinimas paplitęs ir kitose kalbose, plg. lat. *kanoniķis*, lenk. *kanonik*, rus. каноник. Lenkų kalboje šalia dabar vartojamos formos *kanonik* dar paliudyta gretiminė forma *kanownik*, kuri galėtų būti (nors įrodyti to negalima) lietuviškos formos *kanauniņkas* šaltinis.

Kitas katalikų dvasininkų garbės titulą turintis kunigas yra *prelātas*. Senuosiuose raštuose vartojamas per lenkų kalbą (plg. *prałat*) atėjęs lotyniškas žodis *prālotas*, užfiksuotas S. DAUK, M. VALANČ, VoL 104. Daukša *Katekizme* vartoja lenkišką skolinį *prālotas*, plg. *Antri tewai pagalėi Dwašiq, tai yra kunigai, Prałotai ir mōkitoiei* DK 82. Žodžio šaltinis yra bažn. lot. k. *praelatus*, kuris reiškia 'turintis pirmenybę, geriausias'.

Iš pavadinimo *prālotas* M. Valančius pasidarė darinį *pralotỹstė* 'praloto valdoma sritis'.

2. NAUJADARAI

2.1. XIX a. antroje pusėje lietuvių tauta atsидūrė ant bedugnės krašto, buvo susirūpinta lietuvių tautos išlikimu. Prasidėjo tautinio atgimimo sąjūdis. Vyko atkakli kova dėl gimtosios kalbos teisių, pirmiausia bažnyčioje.

Susirūpinta visiems lietuviams reikalinga viena bendrine kalba. Stengtasi ją tobulinti, apvalyti nuo šimtmetinių apnašų – svetimų konstrukcijų, žodyno barbarizmų. Tačiau bažnytinė kalba ilgai atsiliko nuo pasaulietinės. Esama lietuvių bažnytinės kalbos būklė netenkino atgimusios inteligentijos. XIX a. baigiantis tarp kunigų ir klebonijose pradėta kalbėti lietuvių kalba. Lenkuojantys kunigai, pamoksluose dargę lietuvių kalbą, buvo netoleruojami. Supratęs, kad daugumas svetimųbių į lietuvių kalbą pateko per bažnyčią, stengtasi taisyti praeities klaidas. Reikėjo iš religinės leksikos pašalinti barbarizmus, kurti naują lietuvišką leksiką. Todėl senoji skolintinė religinė leksika buvo verčiama į lietuvių kalbą. Taip atsirado lietuviški dvasininkų pavadinimai, įvestos naujos pavadinimų formos, kurios buvo priartintos prie originalių lotynų kalbos formų. Kaip pavyzdį galima paminėti formą *prelātas*, kuri buvo padaryta senesnę formą *prālotas* siekiant priartinti prie lotynų kalbos žodžio *praelatus*. Pavadinimas užfiksuotas LKŽ_x 602.

Atsirado visiškai naujas pavadinimas *pāstorius*, kuris reiškia protestantų evangelikų kunigą. Šia reikšme žodis yra užfiksuotas LKŽ_{IX} 535. Randama ir kita šio pavadinimo forma *pastōras* JD 1084. Žodžio šaltinis lotynų kalbos žodis *pastor* 'piemu, ganytojas, kunigas'. Pavadinimas paplitęs ir kitose kalbose, plg. lat. *pastors*, lenk. *pastor*, rus. *nacmop*, vok. *Pastor*, angl. *pastor*.

2.2. Prasidėjus atgimimui, buvo atsisakoma senųjų lenkiškų skolinių ir daromi nauji lietuviški dvasininkų pavadinimai pagal kitų kalbų modelius. Atsirado būtinybė turėti visų asmenų, teisėtai priimtų į dvasinį luomą, padariusių vienuoliškus įžadus ar kokių nors būdu priklausančių prie bažnytinės hierarchijos, bendrą pavadinimą.

Dvāsininkui atsirasti davė pagrindo ta aplinkybė, kad šalia kunigo pasidarė būtinai reikalingas naujas specialus pavadinimas tam tikrai tikybinei sąvokai reikšti, būtent – kaip anglų *priest* (anglų sakso *prēost* iš vėlesniojo lot. *presbyter* iš gr. πρεσβύτερος 'senesnis') 'kunigas', pranc. *prêtre*, vok. *Priester* yra skiriamas nuo angl. *clergyman*, pranc. *ecclésiastique* (iš lot. *ecclesiasticus* 'bažnytinis, bažnyčiai priklausantis'), vok. *Geistlicher*, taip ir lietuvių kalboje ilgainiui *kunigas* 'religinio kulto atstovas, kuris, priėmęs kunigystės sakramentą, atlieka kunigo pareigas' buvo pradėtas skirti nuo dvasininko 'dvasinio luomo nario, pašvęsto Dievo tarnybai'. *Dvāsininko* reikšmė yra žymiai platesnė negu *kunigo*: *dvāsininkas* yra bendrinė sąvoka, kunigas tėra *dvāsininko* porūšis. Buvo pasidarytas žodis *dvāsininkas*. Šia reikšme žodis užfiksuotas LKŽ_{II} 942.

Be ką tik minėtos reikšmės, žodis *dvāsininkas* lietuvių kalbos tarmėse vartojamas dar ir kita reikšme 'kas dvasias gaudo, su dvasiomis reikalų turi' (LKŽ_{II} 942).

Lietuvių *dvāsininkas* kilo iš žodžio *dvasia* ir priesagos *-ininkas*, su kuria sudaryti daiktavardžiai dažniausiai yra asmenų pavadinimai.

Pavadinimas *dvāsininkas* atsirado neseniai, pirmą kartą randamas Jablonskio raštuose. Į dvasinį luomą priimtiems asmenims buvo vartojamos įvairios šio pavadinimo formos: Sirvydas vartoja formą *dvasingystė* ¹SD 27, SD 47, [K]; *dvasiškijà* Š 'dvasininkų luomas', *dvasiškis* Š, *dvasionis*, plg. *Pusę viešųjų mokyklų dvasionys veda* VAIŽG.

Panašiai pasidarytas šis pavadinimas ir kitose kalbose: latviai turi žodį *garīdznieks*, lenkų *duchowieństwo* 'dvasininkija', rusų *духовенство* 'dvasininkija'.

Iš šio pavadinimo kilo *dvāsininkiškas*, -a LKŽ_{II} 943 'būdingas dvasininkui, kaip dvasininko'.

Lietuvoje jau buvo daug vienuolynų, jie turėjo savus pavadinimus, tačiau nebuvo bendro pavadinimo visiems vienuolių nariams pavadinti. Toks pavadinimas pirmą kartą užfiksuotas J. Jablonskio raštuose *vienuolis*. Šia reikšme žodis vartotas RTR, BŽ 609, Š, DŽ, NDŽ.

Lietuvių *vienuolis* padarytas iš žodžio *vienas* ir priesagos *-uolis*. Galima manyti, kad lietuvių *vienuoliui* atsirasti turėjo įtakos lotynų kalbos žodis *monachus* 'vienuolis'. Lotynų kalba *monachus* pasiskolino iš graikų kalbos žodžio *μόναχος* 'vienišius, gyvenęs nuošaliai, atsiskyrėlis'. Iš šio graikiško žodžio, tarpininkaujant lotynų kalbai, yra kilę vokiečių *Mönch* 'vienuolis', anglų *monk*, lenkų *mnich* (šalia *zakonnik* 'vienuolis'), latvių *mūks* (moteriškos giminės forma *mūkene*), o tiesiog iš graikų kalbos – rusų *монах*. Šalia formos *vienuolis* Kuršaičio žodyne randame *vienuōlys*, *vienuoliūs*.

Lietuvių žodis *vienuolis* atsirado vėlai. Kaip vienuolis buvo vadinamas po Mindaugo ar po Jogailos krikšto, mes nežinome. Nerandame šio pavadinimo ir Mažvydo raštuose. Senuosiuose raštuose vienuolių bendruomenės narys vadinamas *minychas* (iš lenkų *mnich*). Pirmą kartą jis užfiksuotas Vileto Enchiridione: *ik scholei Minifchai ir minifchkas y Klofchtoriu* VLN ENCH 46, be to, dar BP_{II} 355, WP 132, LEX 123. Daukša vartoja įvairias formas: *minychas* DP 89, 91, 233, 565 ir *minychas* DP 13, 70, 84, 119 ir t. t. Tokią formą randame ir Sirvydo žodyne SD 153, o Mažojoje Lietuvoje ji vartojama Q 349. Senuosiuose raštuose vietoj žodžio *vienuolis* vartojamas pavadinimas *zokonykas*, nes XIII a. įsikūrus elgetaujantiems ordinams, kurių nariai siekė ne tik asmeninės tobulybės, bet apaštalavo, vyko į misijas ir bendravo su žmonėmis. Dėl to Katalikų Bažnyčios kanonuose vienuolius imta vadinti *Ordens Leute*, *zakonni*, atseit religinės institucijos įstatymų laiką žmonės. Žodis į lietuvių kalbą atėjo iš lenkų kalbos *zakonnik* arba b. sl. *законникъ*. Skolinys vartojamas Daukšos postilėje *zakonykas* DP 612, 535, 308, 324 ir DK 131. Skolinio įvairias formas vartoja senieji raštai ir tarmės: *zōkanininkas* NDŽ, *zakōninkas* (-ykas), pvz.: *Kartą šerikas, pamokytas vieno zakoninko, išėjo tvartan su grabnyčios žvake ir pamatė velnią jojant ant arklio* LTs_{IV} 512; *Anys zakōnykai buvo, brolis ir sesuva* DV; *zōkanykas* (-nykas BzF 201, KŽ), NDŽ, BsMt_{II} 38, S. DAUK, M. VALANČ, pvz.: *Ir kaip toli mažjėnio Wiefpats Dievas nori nūg tavės/neg užjtot kurių išgi tu žkanniku/idant galētumbei ifwegt anos kanczios amžinos* DP 11, *zōkaninkas* NDŽ, KŽ, *zokauninkas*, pvz.: *Zokauninkas paėmė, užudegė grabnyčią ir pastatė ant stalo* S_I 313, *zokoniniŋkas* KŽ, *zōkoninkas* (-ykas; M), I, NDŽ, KŽ, SUT, DP 324, S. DAUK. Iš šio skolinio pasidarytas darinys *zokōninkiškas* 'būdingas zokoninkams, vienuoliams'. Vienuoliui pavadinti M. Daukšos postilėje vartojamas žodis *pūstelnykas* DP 196 (plg. lenk. *pustelnik* arba s. sl. *пустельникъ*) WP 192.

Iš pavadinimo *vienuolis* kilo nemaža kitų žodžių, susijusių su vienuolių gyvenimu, plg. *vienuolystė* 'buvimas vienuoliu, vienuolio gyvenimas', *vienuoliškas*, *vienuoliškumas*, *vienuolinis* 'vienuoliui būdingas', *vienuolyniškas* 'toks kaip vienuolyne, vienuolynui būdingas'.

Yra bažnyčioje pareigų, kurias kunigas eina tik kurį laiką. Kunigas, klausantis išpažinčių, yra *nuodėmklausys*. Pirmą kartą rašytiniuose šatiniuose pavadinimas užfiksuotas M. Valančiaus raštuose. A. Juškos žodyne randama forma *nuodėtklausis*.

Lotynų kalba nuodėmklausiiui pavadinti yra net du pavadinimai: *paenitentarius* ir *confessarius*.

Kitos giminingos kalbos turi skirtingus pavadinimus kunigui, išpažinčių klausytojui, pavadinti, plg. rus. *духовник* 'nuodėmklausys', lenk. *spowiednik*, vok. *Beichtiger* ir *Beichtvater* (*Beichte* 'išpažintis'); iš pastarojo kilo lat. *biktstēvs*.

Kunigas, kuris sako pamokslą, yra *pamokslininkas*. Pirmą kartą šia reikšme rašytiniuose šaltiniuose pavadinimas užfiksuotas A. Lelio 'Lietuviškame ir angliškame žodyne'. Tokia reikšmė žodis vartotas RTR, LKŽ^{IX} 304.

Žodis *pamokslininkas* lietuvių kalbos tarmėse vartojamas dar ir kitomis reikšmėmis: 'kas mėgsta pamokomai kalbėti, mokyti kitus' KRŠ, 'kas mokosi, ruošiasi konfirmacijai' TP 1881, 19.

Lietuvių kalbos žodis *pamokslininkas* sudarytas iš žodžio *pamokslas* ir priesagos *-ininkas*, su kuria sudaryti daiktavardžiai dažniausiai yra asmenų pavadinimai.

Lietuvių kalbos žodyne užfiksuota Silvestro Gimžausko žodynėlyje randama forma *pamokslasakys* LKŽ^{IX} 304.

Senųjų raštų autoriai pamokslų sakytojui pavadinti vartojo lenkų kalbos skolinį, plg. lenk. *kaznodzieja* (*kazać* + **dzieja*), sulietuvindami šio žodžio antrąją dalį (lie. *-dėja* dėl *dėti*). Skiriasi šio skolinio formos: *koznadėja* [K], VLN ENCH 1, KLG 41, *koznadieja* BzB 295, M. VALANČ, *koznadėjas* R, MŽ, N, *koznadiejus* BzB 102, *koznodiejus* BB Iz 40,3, *koznadėjienė* N, [K] 'pamokslininkė'.

Žodžiui atsirasti, matyt, turėjo įtakos kitų kalbų pamokslų sakytojo pavadinimai, plg. bašn. lot. k. *praedicator* < *praedicare*, rus. *проповедник*, lat. *sprediķotājs*.

3. IŠVADOS

1. Visi senieji dvasininkų pavadinimai yra pasiskolinti iš kaimyninių krikščioniškų tautų. Daugiausia buvo skolinamasi iš lenkų kalbos. Pasiskolinti pavadinimai dažniausiai nebuvo lenkų kalbos žodžiai, o tik per lenkus atėję lotyniški dvasininkų pavadinimai. Didžiosios lotyniškų pavadinimų dalies nebuvo galima išversti į kurią nors kalbą, nes tai buvo lotynų kalbos žodžiai, tik bažnytinėje lotynų kalboje įgavę religinę reikšmę. Todėl tų žodžių niekas neversdavo, o palikdavo lotyniškus. Tokie pavadinimai, atėję į kurią nors kalbą, dažniausiai išlaikydavo lotynišką formą arba būdavo pakeičiami pagal tos kalbos dėsnius. Lietuviški dvasininkų pavadinimai labiausiai plito per bažnytinę literatūrą. To meto bažnytinė literatūra dažniausiai buvo verčiama iš bažnytinės literatūros lenkų kalba. O kartu su vertimais ateidavo ir krikščioniškos sąvokos. Taip atėjo pavadinimai *popiežius*, *vyskupas* ir kiti.

2. XIX a. pab. atgimimo laikotarpiu susirūpinta bažnytine kalba ir jos leksika. Senieji per lenkų kalbą atėję iš lotynų kalbos kilę pavadinimai vėl buvo lotyninami. Pavyzdžiui, forma *prālotas* buvo priartinta prie lotyniškos formos ir taip atsirado *prelātas*. Susirūpinta ir iš lenkų kalbos skolintais pavadinimais, juos imta keisti lietuviškais. Vietoj lenkiško *kaznodzieja* pasidarytas *pamokslininkas*, vietoj *zakōninkas* – *vienuolis*. Buvo lietuvinama visa bažnytinė kalba ir religinė leksika.

SUTRUMPINIMAI

Šaltinių sutrumpinimai tokie pat kaip *Lietuvių kalbos žodyne*.

LITERATŪRA

- BŪGA, K. 1958, 1959, 1961: *Rinkiniai raštai* 1, 2, 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- DROTVINAS, V. 1987: *Lexicon Lithuanicum*, Vilnius: Mokslas.
- FRAENKEL, E. 1955–1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
- GUTAUSKAS, J. 1992: *Krikščionybė Lietuvoje*, Kaunas: Caritas leidykla.
- JOUGAN, A. 1958: *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Poznań–Warszawa–Lublin: Księgarnia św. Wojciecha.
- KABELKA, J. 1964: *Kristijono Donelaičio raštų leksika*, Vilnius: Mintis.
- KARULIS, J. 1992: *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* 1–2, Rīgā: Avots.
- KAVALIAUSKAS, Č. 1992: *Trumpas teologijos žodynas*, Vilnius: Logos knyga.
- KRUOPAS, J. 1998: *Rinkiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- KVIETKAUSKAS, V., red. 1985: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- KUDZINOWSKI, Cz. 1977: *Indeks-słownik do 'Daukšos Postilė'* 1–2, Poznań: Wydawnictwo UAM.
- LENZENWEGER, J., STOCKMEIER, P. 1996: *Katalikų Bažnyčios istorija* 1–2, Vilnius: Katalikų pasaulis.
- MACHEK, V. 1957: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha: Nakladatelství Československé Akademie V–d.
- MAYENOWA, M., red. 1966–1985: *Słownik polszczyzny XVI wieku* 1–16, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- MAŽIULIS, V. 1988–1997: *Prūsų kalbos etimologinis žodynas* 1–4, Vilnius: Mokslo (1), Mokslo ir enciklopedijų leidykla (2), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (3–4).
- MICHELINI, G. 2000: *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- NEWMAN, B. M. 1971: *A concise Greek-English dictionary of the New Testament*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- RYBELIS, A., red. 1991: *Religijotyros žodynas*, Vilnius: Mintis.
- SABALIAUSKAS, A. 1990: *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.
- SALYS, A. 1985, 1992: *Raštai* 3, 4, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.
- STANG, Chr. S. 1966: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo–Bergen–Tromsø: Universitetsforlaget.
- TOPOROV, V. N. 1975–1990: *Прусский язык, A–D; E–H; K–L, L*, Москва: Наука.
- URBAS, D. 1996: *Martyno Mažvydo raštų žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- URBUTIS, V. 1981: *Baltų etimologijos etiudai*, Vilnius: Mokslo.
- VASMER [Фасмер], M. 1950–1973: *Этимологический словарь русского языка* 1–4, Москва: Прогресс.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1987–1992: *Lietuvių kalbos istorija* 1–5, Vilnius: Mokslo.

Algis Rubinas

Gauta 2001 04 20

Lietuvių kalbos institutas

Antakalnio g. 6, 2055 Vilnius, Lietuva